

Angelos Baš

POSEBNOSTI SLOVENSKE IN NEMŠKE OBLEKE NA SLOVENSKEM OD ZAČETKA 19. STOLETJA DO DRUGE SVETOVNE VOJNE

Referat na znanstvenem posvetovanju Nemška in slovenska kultura na Slovenskem od začetka 19. stoletja do druge svetovne vojne 31. oktobra 1990 v Ljubljani

Tisto kmečko obleko,¹ v kateri praviloma ni bilo industrijsko izdelanih materialov in ki ni oblikovala svojih sestavnih delov pod neposrednimi vplivi oblačilne mode, so na Slovenskem v 1. polovici in v 50. letih 19. stoletja povzemali z izrazi nacionalna(e) noša(e) ali obleka (v nemščini); narodska ali narodna obleka, obléc, kroy, nošnja, oprava ali oblačila; ljudska noša, obleka ali kroy (v nemščini in hrvaščini); deželna(e) noša(e) (v nemščini); kmečka noša (v nemščini).² Navedeni pomen tega izraza je povečini razviden iz miselnih zvez, v katerih se to izrazje pojavlja, v nekaterih primerih so ti izrazi hkrati z omembami tudi neposredno razloženi.

F. W. Lippich je, 1834, sodil: »Glede obleke je kmet in zvečine tudi prebivalec tukajšnjih predmestij ostal domovinskemu rodu ne samo najbolj zvest, temveč se preprosti človek na Kranjskem celo odlikuje z zaničevanjem modernega francoskega ali angleškega oblačilnega kroja. Kmečka nacionalna obleka moškega spola sestoji iz«³ V poročilu okrajne gosposke Ribnica, 1838, je bilo ugotovljeno, da »se je večina prebivalcev v tukajšnjem okraju prisiljena preživljati s trgovino v tujih deželah. S tem so se izgubile vse nacionalne posebnosti ali izvirnosti v noši, oblačilnem blagu in njegovih krojih; domače blago so nadomestili tuji tovarniški izdelki.«⁴ Po poročilu okrajne gosposke Ruperčvrh, 1838, je tamkajšnje »ljudstvo v svojem oblačenju tolikanj sprejelo mešano nošo, da ni mogoče natančno navesti nacionalne podobe njegovega izvirnega oblačenja.«⁵

V slovenščini sta bili napisani dve razlagi, obe v Novicah. Benkov Tone (psevdonom) je 1851 sodil: »Preklane suknje, fraki (škrici), svitice, ki okoli nog mahajo, niso národске obleke; te so začeli Slovenci od ptujcov posnemati; pravimu Slovincu se pa namest národne li nerodne zdé, da se jim posmehuje.«⁶ In Davorin Trstenjak je, 1857, poročal, da so bili »dravski Poljanci . . . edini Slovenci na Štajerskem, kateri še nosijo narodno obleko, akoravno tudi med njimi že najdeš kozje repce, kterim so 'pantalune' ljubše, kakor poštene berguše.«⁷

Kmečko obleko, ki je bila po vsem izviru kar najbolj domača, je največkrat označevala beseda »nacionalen(na)« (v nemščini). Nekaj manjkrat nahajamo slovensko označbo »narodski(a)« oziroma »naroden(na)«. Označba »ljudski(a)« (v nemščini) je resda najpogostnejša, toda njene omembe vsebujejo po veliki večini poročila, ki so jih za ljubljanski gubernij napisale okrajne gosposke v novomeškem in postojnskem okrožju, 1838, o posebnostih svojega prebivalstva. Podatki teh poročil o obleki so nastali kot odgovor na poslano vprašanje: »Kakšna ljudska noša je v vašem okraju pri moškem in ženskem prebivalstvu?«⁸ Edinole v teh

¹ Spis sledi sodobni slovenski etnologiji in uporablja za raziskovano kulturno prvino enotno ime »obleka«, ki je uporabno pri vseh plasteh prebivalstva in s katerim je mogoče označevati tako plemiško in meščansko kakor kmečko obleko. Izvzeti so seveda navedki virov.

² A. Baš, *Opisi kmečkega oblačilnega videza na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja* (= Gradivo za narodopisje Slovencev 2). Ljubljana 1984, št. 8, 10, 12, 21, 22, 23, 41, 42, 55, 76, 78, 81, 91, 96, 98, 107, 111, 115, 116, 117, 118, 122, 123, 126, 134, 140, 143, 145, 147, 148, 149, 150, 151, 158, 159, 160, 163, 165, 166, 168, 172, 179, 213; (nepodpisano) Adelsberg, v: *Laibacher Zeitung* 1818, št. 78, neostevilene strani; (nepodpisano) Neumarkt, v: *Laibacher Zeitung* 1830, str. 179; Živkov (J. Muršec), *Od s. Bol-fanka med Višom in Ternovci*, v: *Slovenija II*, Ljubljana 1849, str. 295.

³ F. W. Lippich, *Topographie der k. k. Provinzialhauptstadt Laibach*, Laibach 1834, str. 106 d.

⁴ Arhiv Republike Slovenije v Ljubljani (= A R S), deželno predsedstvo v Ljubljani, 1838, spis 1516 (poročilo okrajne gosposke Ribnica).

⁵ A R S, deželno predsedstvo v Ljubljani, 1838, spis 1516 (poročilo okrajne gosposke Ruperčvrh).

⁶ Benkov Tone, *Národské starice*, v: *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči IX*, Ljubljana 1851, str. 12.

⁷ Vitomar (D. Trstenjak), *Pisma o Slovencih in Slovenkah*, v: *Novice gospodarske, obertnijske in narodske XV*, Ljubljana 1857, str. 394.

⁸ A R S, deželno predsedstvo v Ljubljani, 1838, spis 1516 (poročilo okrajne gosposke Krupa) in spis 1512 (poročilo okrajne gosposke Bistra in Idrija).

poročilih je najti označbo »ljudska noša«, sicer pa je ta zapisana v nemščini samo še v Mihaela Heinka omembi za okraj Krupa, 1842, in v Kordeševem opisu obleke v trnovskem predmestju v Ljubljani, 1844.⁹ Druge in zelo redke označbe kmečke obleke z besedo »ljudska« so natisnjene v hrvaščini, 1841, 1847.¹⁰

Zato se ponuja mnenje, da je pogostno rabo označbe »ljudska noša« pobudilo navedeno vprašanje, kajti v drugih, tj. samostojno nastalih in v nemščini spisanih pričevanjih je bila ta označba izjemna, medtem ko v slovenščini sploh manjka. Slednje se ujema s sodbo, da sta besedi »ljudstvo« in »ljudski(a)« prišli v slovenskem besednjaku razmeroma pozno v pogostnejšo rabo, zdi se, da šele od srede 19. stoletja naprej.¹¹ Nemški označbi »deželna(e) noša(e)« in »kmečka noša« sta izjemni, beremo ju le dvakrat oziroma enkrat.

Kmečka obleka, ki je bila praviloma brez prvin neposrednega tujega izvira, je bila pravo nasprotje meščanske in plemiške obleke. Slednjo obleko je oblikovala oblačilna moda, ki je prihajala k nam od drugod, povečini prek nemškega severa. Podobno je bilo tudi z materiali v tem oblačilnem območju. Spričo tega je tedaj nekmečko prebivalstvo na Slovenskem videlo v opisani kmečki obleki nekaj izrecno domačega, v nekaterih primerih pa tudi več. Predvsem izobraženci, pa tudi drugi meščani slovenskega rodu, ki so bili narodno zavedni, so imeli tako kmečko obleko za slovensko kulturno prvino ali tudi za eno slovenskih značilnosti. Tako je bilo tudi zato, ker so nosilci opisane kmečke obleke pomenili največji del tistega prebivalstva pri nas, ki je bilo, če odmislimo nebitvene izjeme, takrat edino v celoti slovenskega rodu.

Krempl je, 1845, zapisal, da so tisti slovenještajerski kmetje, ki so nosili »narodski oblěč«, bili »po slovensko oblečeni«,¹² medtem ko je Benkov Tone, kakor je bilo deloma povedano, 1851, menil, da po modi narejena meščanska oblačila »niso národске obleke«, pač pa je k tem prištel izrazite sestavine kmečke obleke,¹³ o kakršni je tu beseda. Prav tako so narodno zavedni Nemci ponekod na Slovenskem Štajerskem, 1846, šteli zadevno kmečko obleko za »nacionalno« in tudi zato za nasprotje »nemškemu mestnemu načinu«. ¹⁴ Nemškutarji so, 1850, opredeljevali meščansko modno oblačenje kot »nemško«, naš kmet pa jim je bil tudi zavoljo nasprotnе obleke »Slovenec«. ¹⁵

Opisana kmečka obleka je neogibno morala priti v zvezo s slovenskim narodnim gibanjem.¹⁶ To se je zgodilo v 40. in 50. letih 19. stoletja. Prvi podatek o tem izvira iz 1846. Februarja tega leta so v ljubljanskem gledališču dvakrat »ploskali prizoru v slovenskih nošah«. Šlo je za prizor iz igrice Poskušnje krajnskih pesem, v katerem je nemški igralec govoril slovensko in so recitirali Vodnikovega Zadovoljnega Kranjca in Moj spomenik in peli Potočnikovo Dolenjsko in Prešernovo Od železne ceste.¹⁷ V tem prizoru so »slovenske noše« dopolnjevale stvaritve slovenske besedne in glasbene umetnosti in skupaj z njimi rabile tudi kot pripomoček za uveljavljanje slovenske narodne zavesti. Mesec dni pozneje je podobno ravnanje izpričano tudi na Hrvaškem, in sicer v Zagrebu, tam so Vatroslava Lisinskega opero Ljubav i zloba uprizorili po upodobitvah »narodne noše«. ¹⁸

Sledilo je nadaljevanje. Leta 1847 je v nemški igri Ljubljana v drugem delu sveta igralka »v kranjski noši« pela »čedno kranjsko pesem«. ¹⁹ Leta 1849 je bilo v Ljubljani napovedano, da bo veliki monolog v četrtem dejanju Schillerjeve Device Orleanske (v prevodu Koseskega) igralka govorila »v slovenskem jeziku in kostumu«. ²⁰ Ugotovljeno dejavnost so začeli razvijati tudi v Celju. Leta 1851 so v tamkajšnji uprizoritvi slovenskega dela Dobro jutro igralkе nosile

⁹ M. Heinko, Skizzen aus Krain III. Volkstrachten in Unterkrain, v: Carniolia V, Laibach 1842, str. 213 d, 221; L. Kordeš, Erklärung der heutigen Bilderbeigabe, v: Carniolia VI, Laibach 1844, str. 108.

¹⁰ S. Vraz, pismi Dragolji Štauduar 4. 4. in 18. 6. 1841, v: S. Vraz, Dēla V, Zagreb 1877, str. 215; M. Majer, Putovanje po Goričkom, Metlačkom i Tārštjanskom, v: Kolo VI, Zagreb 1847, str. 32.

¹¹ A. Baš, O »ljudstvu« in »ljudskem« v slovenski etnologiji, v: Pogledi na etnologijo, Ljubljana 1978, str. 84.

¹² A. Krempl, Dogodivšine štajerske zemle, v: Gradci 1845, str. 235.

¹³ Benkov Tone, na nav. mestu.

¹⁴ Inštitut za slovensko narodopisje pri Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, Gōthova topografija, mapa 443, poročilo župnije Velika Nedelja, 1846.

¹⁵ (Nepodpisano) Narodove pesni, v: Slovenska Bčela-I, Celovec 1850, str. 91.

¹⁶ Prim. M. Kresz, Ungarische Bauertrachten (1820–1867), Budapest 1957, str. 9.

¹⁷ L. Legiša, Romantika, v: Zgodovina slovenskega slovstva II, ur. L. Legiša, Ljubljana 1959, str. 151 d.

¹⁸ S. Vraz, Prva izvorna ilirska opera »Ljubav i zloba« od Vatroslava Lisinskega 28. ožujka t. g., v: S. Vraz, Pjesnička djela III, ur. S. Ježić, Zagreb 1955, str. 388 d.

¹⁹ (Nepodpisano) Interessante Theater-Anzeige, v: Illyrisches Blatt, Laibach 1847, str. 16; L. Kordeš, Theater in Laibach, v: Illyrisches Blatt, Laibach 1847, str. 24.

²⁰ (Nepodpisano) Laibacher Theater-Notiz, v: Illyrisches Blatt, Laibach 1849, str. 395.

»lično narodsko obleko«. ²¹ Leta 1852 je bila v Ljubljanskem gledališču pevka slovenskih pesmi Kje dom je moj in Pridi, Gorenc »zalo nališpana Krajnica v národni obleki«. ²² In 1854 je v ponovni ljubljanski uprizoritvi nemške igre Ljubljana v drugem delu sveta pevka »prepevala v narodski obleki krajnski nektare slovenske pesmi«. ²³

Slovensko narodno gibanje je torej opisano kmečko obleko ali »kranjsko nošo« oziroma »narodsko(no) obleko« uporabljalo najprej hkrati s slovensko glasbo in slovenskim slovstvom na kulturnem, posredno pa tudi na političnem torišču, saj so vse navedene kulturne prvine, kakor je bilo rečeno, tudi budile ali krepile slovensko narodno zavest. Ti vrsti nalog, ki jima je rabila zadevna kmečka obleka v 40. in 50. letih 19. stoletja, pa nista bili pogostnejši, vendar jima ne kaže odrekati pomembnosti, čeprav je ta daleč zaostajala za pomembnostjo, ki sta jo na kulturnem in političnem torišču dosegali slovenska glasba in slovensko slovstvo. Slednjemu od teh torišč, se pravi uveljavljanju slovenske narodne zavesti, so morda »nacionalne noše« kmalu rabile, čeprav le redko, tudi v povezavi s trgovino.

Ob tem ne mislimo na tiskanje pratike, ki so bili na njenem ovitku od 1839 naprej upodobljeni kmetje v obleki, kakršna je v tistem času pri njih prevladovala, saj beremo, 1846, da je bila pratika »za nar prostejšiga kmeta namenjena«. ²⁴ Pač pa imamo v razvidu, da so 1848 v Ljubljani prodajali pipe, ki so bile poslikane tudi »s kranjskimi nacionalnimi nošami«, ²⁵ in da je 1853 oče Janeza Bleiweisa naročil pri slikarju Mihaelu Stroju »lično podobo Krajnice« »za kazalo prodajavnice«; upodobljenka je bila »v prazni obleki, kakoršna je v Ljubljani in okolici ljubljanski navadna«. ²⁶ (Strojeva slika predstavlja nekoliko meščansko vplivano prazno obleko, ki pa obsega v poglavitnem izrazite kmečke sestavine.)

Bleiweisov oče je to sliko izobesil nemara pod vplivom svojega sina, voditelja Slovencev v tistem obdobju, in je s tem številnim mimoidočim poudarjal neko slovensko kulturno prvino ali eno slovenskih značilnosti. Prav tako pa je mogoče, da si je Jožef Pleiweis s sliko domače prebivalke obetal vsaj pri delu javnosti učinkovito reklamo za prodajo v svoji trgovini. Načelno enaki razlagi prihajata v poštev tudi za poslikavanje pip »s kranjskimi nacionalnimi nošami«, saj je bilo to v revolucijskem letu 1848 (kakor tudi za morebitna nadaljnja podobna dejanja naših trgovcev, o katerih pa ni dosegljivih poročil). Če bi v obeh (in morebitnih nadaljnjih podobnih) primerih obveljala samo druga razlaga, bi to za obravnavano kmečko obleko pomenilo tudi še neko gospodarsko nalogo v slovenskem narodnem gibanju.

Bistveni korak naprej glede uporabe opisane kmečke obleke je bil v slovenskem narodnem gibanju storjen v revolucijskem letu 1848 z naslednjo zahtevo. Takrat »je neki Marx priporočal in zaklinjal v (ljubljanjski) reduti naše gospe in gospodične, naj strgajo s sebe 'die fremden Fetzen' in naj se oblačijo raje po kmečki!«. ²⁷ To je bila prva zahteva, naj bi naši meščani v svoji obleki pokazali po kmečki predlogi svojo narodno pripadnost in tako tudi narodno zavest. Ta zahteva se je začela uresničevati čez desetletja, najprej pa se je omejevala samo na nekatere slovenske meščane, in to ob določenih političnih in verskih priložnostih.

Pač pa so 1848 nekateri ljubljancani sprejeli dve oblačilni prvini s Hrvaškega, predvsem so bile to surke, ²⁸ ki sta izrecno izpričevali slovensko narodno pripadnost in zavest njunih nosilcev. Janez Trdina poroča, da je v Ljubljani 1848 »mnogo učencev . . . začelo nositi surke, nekateri tudi rdeče kape«. ²⁹ In: neki sedmošolec »je prinesel (v Ljubljano) s sabo hrvaško surko . . . Surko si je omislilo potem še več drugih dijakov. Začele so se prikazovati na mladih glavah tudi rdeče kape naših hrvaških in srbskih bratov«. ³⁰ Na vzhodnem Slovenskem Štajerskem se je to dogajalo že malce prej. ³¹

²¹ (Nepodpisano) Iz Celja, v: Novice kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči IX, Ljubljana 1851, str. 249.

²² (Nepodpisano) Iz Ljubljane, v: Novice kmetijskih, obertnijskih in narodskih reči X, Ljubljana 1852, str. 48.

²³ (Nepodpisano) Iz Ljubljane, v: Novice kmetijskih, obertnijskih in narodskih reči XII, Ljubljana 1854, str. 32.

²⁴ J. Blaznik, Oznanilo, v: Kmetijske in rokodelske novice IV, Ljubljana 1846, Doklada 22.

²⁵ (Nepodpisano) Anzeige, v: Intelligenz-Blatt zur Laibacher Zeitung št. 11, 1848, str. 51.

²⁶ (Nepodpisano) Iz Ljubljane, v: Novice kmetijskih, obertnijskih in narodskih reči XI, Ljubljana 1853, str. 216.

²⁷ J. Trdina, Spomini I, v: J. Trdina, Zbrano delo I, ur. J. Logar, Ljubljana 1946, str. 181.

²⁸ Surke so bile krajši ali daljši suknjiči, ki so bili spredaj počez izvezeni po vsej površini.

²⁹ J. Trdina, nav. delo, str. 186.

³⁰ J. Trdina, Moje življenje, v: J. Trdina, Zbrano delo III, ur. J. Logar, Ljubljana 1951, str. 515.

³¹ F. Hlešič, Korespondenca iz dobe našega preporoda, v: Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko XIX, Ljubljana 1909, str.

Na Hrvaškem so začeli surke nositi privrženci Ljudevita Gaja ob zagrebških manifestacijah,³² kmalu pa marsikdaj tudi sicer.³³ Podoba je, da je del slovenske študirajoče mladine, ki je bil privržen slovenskemu narodnemu gibanju, prevzel od hrvaških ilircev surke kot oblačilno znamenje svoje omenjene usmeritve. Surke in rdeče kape so nato še istega, 1848. leta začeli nositi tudi nekateri drugi slovenski meščani,³⁴ to sta bili prvi prvini, ki sta pri nas v obleki izpovedovali zavest o povezanosti Slovencev z drugimi Južnimi Slovani. Šeasoma, zlasti pa v čitalniškem obdobju so na Slovenskem postale surke pogostnejša oblačilna značilnost pri meščanskih pripadnikih slovenskega narodnega gibanja, vendar niso bile tukaj nikoli tolikanj v navadi kakor pri Hrvatih.³⁵

V zvezi s tem naj bo še omenjeno pričevanje Frana Levstika, 1863, po katerem so bile surke primerne celo na dvoru, saj so jih oblačili tudi za sprejeme pri cesarju,³⁶ in mnenje Antona Slodnjaka, po katerem je bil v tistem času frak »uradno in slovesno oblačilo nemških birokratov in liberalcev«,³⁷ kar pa ni natančno, saj niso samo ti tedaj nosili frakov, temveč so jih deloma nosili tudi zavedni Slovenci.³⁸

V 70. in 80. letih 19. stoletja se je kmečka obleka skoraj povsod na Slovenskem tako zelo spremenila, da odtlej ne moremo več govoriti o posameznih pokrajinskih oblačilnih tipih, tj. o alpskem, panonskem in primorskem, kakršni so bili značilni še za sredo 19. stoletja, temveč le o manj ali bolj poenotenem videzu kmečke obleke. Predvsem v praznjo kmečko obleko so nenehno prihajale značilne modne oblike, vendar z večjo ali manjšo zamudo. Tako je proti koncu 19. stoletja postajala naša kmečka obleka čedalje bolj enotna in je obsegala zmerom več značilnih potez meščanske obleke, vendar je takrat in vse do nedavnega ohranila svoje kmečke prvine.³⁹

Proti koncu 19. stoletja je začel del narodno zavednega meščanskega prebivalstva pri Slovencih nositi ob določenih slavnostnih priložnostih kmečko obleko, kakršna je bila dotlej v navadi in za katero se je na splošno uveljavilo ime »narodna noša«, saj se je z njo, kakor je bilo povedano, izrecno kazala pripadnost k slovenstvu. Kmetje so svojo praznjo obleko nosili nespremenjeno najpozneje do zadnjega desetletja 19. stoletja, nato pa so jo po meščanskem zgledu takšno ponekod uporabljali za nekatere slavnosti še naprej in jo prav kakor meščani na splošno imenovali »narodna noša«. Ta pojav, ki se je ohranil do druge svetovne vojne, po njej pa zlasti le v t.i.m. folklornih skupinah, še ni raziskan; o njem poznamo samo nekaj podatkov, ki jih je zbrala Marija Makarovič.⁴⁰

»Narodna noša«, ki ima deloma enako ime, kakor ga je imela slovenska kmečka obleka v prvih šestih desetletjih 19. stoletja, je ohranila v bistvu enako funkcijo, kakor jo je ta obleka opravljala v slovenskem narodnem gibanju v 40. in 50. letih 19. stoletja in kakor je bila o njej zgoraj beseda. Vendar je od zadnjega obdobja 19. stoletja naprej ta funkcija zajela v dosti večjem obsegu kakor prej meščanstvo, največ ženske, posebej še v času med svetovnima vojnama. Kmečko prebivalstvo je od konca 19. stoletja naprej v manjši meri kakor prej nosilo »narodno nošo« ali svojo dotedanjo praznjo obleko. Zlasti velja to za revnejši del kmečkega prebivalstva, saj je bila zanj »narodna noša«, ki je v resnici največkrat bila dotedanja praznja obleka premožnejših kmetov, razmeroma draga.⁴¹

V predvojni Jugoslaviji so Slovenci prvič v novi zgodovini dobili svojo državo, s to so se predvsem predstavniki njihove vrhnje plasti radi identificirali in poudarjali delež svoje kulture in politike v njej. »Narodna noša« je bila eden od izrazov te identifikacije in poudarjanja slovenskega dela kulture in politike v tej državi, s katero je bila odpravljena stoletna avstroogrška nadoblast. Medtem ko so Slovenci v zadnjem obdobju avstroogrške monarhije nosili tisto »narodno nošo«, kakršna je prej obstajala na posameznih območjih slovenskega alpskega

³² F. Petre, Poizkus ilirizma pri Slovencih (1835–1849), Ljubljana 1939, str. 202.

³³ L. Pesjakova, Iz mojega detinstva, v: Ljubljanski zvon VI, Ljubljana 1886, str. 680.

³⁴ J. Mal, Zgodovina slovenskega naroda, Celje 1928–1939, str. 828.

³⁵ A. Baš, Iz pričevanj Janeza Trdine o noši, v: Janez Trdina-etnolog, Ljubljana 1980, str. 31; isti, Pričevanja Frana Levstika o noši, v: Glasnik Slovenskega etnološkega društva XXII, Ljubljana 1982, str. 7.

³⁶ F. Levstik, Iz Ljubljane, 31. januarja, v: F. Levstik, Zbrano delo VIII, ur. A. Slodnjak, Ljubljana 1959, str. 216 d.

³⁷ A. Slodnjak, opomba k navedenemu Levstikovemu besedilu, v: F. Levstik, Zbrano delo VIII, str. 405.

³⁸ A. Baš, Pričevanja Frana Levstika o noši, str. 7.

³⁹ M. Makarovič – A. Baš, Noša, v: Slovensko ljudsko izročilo, Ljubljana 1980, str. 127 d.

⁴⁰ M. Makarovič, Narodna noša, v: Slovenski etnograf XXIII–XXIV, Ljubljana 1970–71, str. 53 d.

⁴¹ M. Makarovič, nav. delo, str. 56.

ozemlja in v okolici Trsta, so med svetovnimi vojnami nosili tudi še tisto, ki jo je oblikovalo oblačilno izročilo v Beli krajini in Prekmurju. V mestih je bila tedaj »narodna noša« najbolj uveljavljena v Ljubljani, Kranju, Novem mestu in Metliki.⁴²

Obravnavana kmečka obleka pri Slovencih oziroma njihova »narodna noša« je rabila za namene določene politične propagande.⁴³ Kako je bilo v tem pogledu z Nemci, ki so živeli na Slovenskem? Ti so praviloma živeli v mestih in so tako videz svoje obleke uravnavali po modi, prav kakor slovensko meščansko prebivalstvo. V razloček od slovenskih pa nemški meščani niso uporabljali kot »narodno nošo« kmečke obleke, v njihovem primeru kmečke obleke na Kočevskem, ki je pomenilo edino kmečko območje Nemcev na Slovenskem. Kajti kočevska kmečka obleka je bila do srede 19. stoletja v marsičem podobna slovenski kmečki obleki,⁴⁴ pozneje pa se je v poglavitnem z njo poenotila.

Pač pa so Nemci na Slovenskem po prvi svetovni vojni neredko nosili kot »narodno nošo« sestavine »štajerske noše«. Nadvojvoda Janez (1782–1859), mlajši brat avstrijskega cesarja Franca I., se je začel nositi po kmečko, v njegovih krogih so ga posnemali, tako da je odtlej bila v Avstriji kmečka obleka ali, natančneje, »štajerska obleka« zmerom do določene stopnje primerna za salon, zmerom na neki način 'moderna'.⁴⁵ V času med svetovnimi vojnami je ta obleka dobila izrazito politično konotacijo. Ingeborg Weber-Kellermann je ugotovila, da sta Adolf Hitler in Hermann Göring štela npr. irhaste hlače za določen izraz pripadnosti k nemštvu,⁴⁶ podobno je v nacističnih vrhovih veljalo za »Dirndlkleid«; oba kriterija so prevzeli sudetski Nemci⁴⁷ prav kakor Nemci na Koroškem in Štajerskem. Ta pojav na Slovenskem še ni raziskan; jaz se ga spominjam iz svojih gimnazijskih let na Slovenskem Štajerskem.

»Štajerska obleka« je pri slovenještajerskih Nemcih prišla v modo predvsem z vse večjim mednarodnim uveljavljanjem Hitlerjeve Nemčije sredi in v drugi polovici 30. let. Tedaj so slovenještajerski Nemci čedalje pogostejše nosili »štajersko obleko« in so s tem hoteli poudarjati svojo pripadnost k nemštvu in svojo privrženost k Tretjemu Reichu. Slovenci so včasih imeli to za izzivanje in so včasih tudi temu ustrezno reagirali. Na krajih, na katerih se je zbiralo več ljudi, se pravi na javnih prireditvah ipd., so skušali iz naličnih peres kar najbolj neopazno brizgati črnilo na irhaste hlače, še bolj pa na bele dokolenske nogavice. K enaki politični konotaciji je pri moških sodila tudi izredno kratka pričeska, ki pa je bila pruskega, ne zgornještajerskega izvira.

⁴² Prim. M. Makarovič, nav. delo, str. 57 d.

⁴³ Prim. S. Walther, *Die Mode im Spiegelbild gesellschaftlicher Verhältnisse*, v: 200 Jahre Mode in Wien, Wien 1976, str. 12.

⁴⁴ A. Baš, *Opisi kmečkega oblačilnega videza na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja*, št. 133–139.

⁴⁵ I. Weber-Kellermann, *Beobachtungen zu Tradition, Mode und Innovation am Beispiel eines Trachtstückes*, v: *Ethnologia Europaea IV*, Arnhem 1970, str. 182.

⁴⁶ I. Weber-Kellermann, nav. delo, str. 183.

⁴⁷ I. Weber-Kellermann, nav. delo, str. 184.

Zusammenfassung

DIE EIGENHEITEN DER SLOWENISCHEN UND DEUTSCHEN KLEIDUNG IN SLOWENIEN VOM ANFANG DES 19. JAHRHUNDERTS BIS ZUM ZWEITEN WELTKRIEG

Angelos Baš

Jene bäuerliche Kleidung, in der es in der Regel keine industriell erzeugten Stoffe gab und die ihre Kleidungsstücke nicht unter unmittelbarer Einwirkung der Kleidermode gestaltete, betrachtete in Slowenien in der ersten Hälfte und in den 50er Jahren des 19. Jahrhunderts die nicht-bäuerliche Bevölkerung als etwas ausgesprochen Einheimisches, in einigen Fällen jedoch auch als etwas mehr. Vor allem die Gebildeten, jedoch auch andere Bürger slowenischer Abstammung, die nationalbewußt waren, hielten die Kleidung der Bauern für ein slowenisches Kulturelement oder auch für ein Charakteristikum der Slowenen.

Gegen Ende des 19. Jahrhunderts begann ein kleiner Teil der nationalbewußten bürgerlichen Bevölkerung bei den Slowenen zu bestimmten festlichen Anlässen die bis dahin übliche bäuerliche Kleidung zu tragen, für die sich allgemein der Name »Nationaltracht« durchsetzte. Die Bauern tru-

gen ihre Feiertagskleidung unverändert bis spätestens zum letzten Jahrzehnt des 19. Jahrhunderts, dann verwendeten sie sie nach dem bürgerlichen Vorbild hier und da für einige festliche Anlässe noch weiter und nannten sie gerade so wie die Bürger allgemein »Nationaltracht«.

Im Vorkriegsjugoslawien erhielten die Slowenen erstmals in der neueren Geschichte ihren eigenen Staat, mit welchem sich vor allem die Vertreter der Oberschicht gerne identifizierten und den Beitrag ihrer Kultur und Politik zu diesem betonten. Die »Nationaltracht« war ein Ausdrucksmittel dieser Identifikation und dieser Betonung des slowenischen Anteils an Kultur und Politik in diesem Staat, durch den die hundertjährige österreichische Oberherrschaft beseitigt worden war.

Die Deutschen in Slowenien trugen nach dem ersten Weltkrieg nicht selten Bestandteile der »Steirertracht« als »Nationaltracht«. Die »Steirertracht« kam zumal bei den untersteirischen Deutschen vor allem mit der immer stärkeren internationalen Geltung Hitlerdeutschlands in der zweiten Hälfte der 30er Jahre in Mode. Damals trugen diese die »Steirertracht« immer häufiger und wollten damit ihre Zugehörigkeit zum Deutschtum und ihre Bindung an das Dritte Reich hervorheben. Die Slowenen betrachteten das gelegentlich als Herausforderung und reagierten manchmal auch dementsprechend.

Slovenski šolski muzej, Plečnikov trg 1, Ljubljana

Slovenski šolski muzej v Ljubljani izdaja svoje glasilo (Zbornik za zgodovino šolstva – šolska kronika), razstavne kataloge, bibliografije in druge publikacije s področja zgodovine šolstva. Od leta 1948 je izšlo 51 razstavnih katalogov in od teh so nekateri še na voljo:

Razstavni katalogi

- Vincenc Žnidar: Življenje in delo J. H. Pestalozija. 1970
 Tatjana Hojan: Žensko šolstvo in delovanje učiteljic na Slovenskem. 1970
 Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969. 1970
 Slovenska šolska knjiga ob 200-letnici šolskih uradnih tiskov. 1972
 Šolske stavbe Ljubljane. 1974
 Tatjana Hojan: Izobraževanje odrasle mladine. 1975
 Slavica Pavlič: Dijaški in študentski domovi. 1976
 Andrej Vovko: Prekmursko šolstvo skozi stoletja. 1977
 Andrej Vovko: Popotnik-sodobna pedagogik 1880–1950–1980. 1980
 Jože Ciperle: Klasični jeziki in učne ustanove pri Slovencih do 1918. 1981
 Tatjana Hojan: Sodelovanje osnovnošolcev pri mladinskih listih in šolskih glasilih pred letom 1941. 1982
 Od risanja do likovne vzgoje: zgodovina in razvoj likovnega pouka. 1982
 Razstava učbenikov za pouk slovenskega jezika do leta 1918. 1983
 Tatjana Hojan: Prešeren v čitankah do leta 1941. 1984
 Minka Pahor: Ukinitve slovenskih in hrvaških šol na Primorskem. 1984
 Jože Ciperle-Vinko Skalar: Vzgojni zavodi. 1987
 Jože Ciperle-Andrej Vovko: Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja I. 1988
 Odprta šola – o. š. Podčetrtek. 1989
 Tatjana Hojan: 100 let učiteljske organizacije. 1989
 Jože Ciperle: Šolska spričevala. 1991
 Branko Šuštar (ured.): Šola za sestre – zdravstveno šolstvo na Slovenskem 1753–1992. 1992

Druge publikacije

- Jože Ciperle – Andrej Vovko: Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja. 1987
 Tatjana Hojan: Bibliografija Slovenskega učitelja 1872–1877. 1988
 Tatjana Hojan – Marisa Škerk-Kosmina: Učiteljski list, Trst 1920–1926. Bibliografsko kazalo, razprava. 1991
 Slavica Pavlič: Predšolske ustanove na Slovenskem 1834–1945. 1991

Navedene publikacije lahko po sprejemljivih cenah dobite ali naročite v Slovenskem šolskem muzeju v Ljubljani (061/213-024).